

SAAMENKIELISTEN KIRKOLLISTEN KIRJOJEN KÄÄNTÄMISEN HISTORIA

Kirjallisuuskatsaus saamenkielisten kirkollisten kirjojen kääntämisestä
Pohjoismaissa 1600-luvulta alkaen

Kandidaatintutkielma

Saamelainen kulttuuri

Giellagas-instituutti

Oulun yliopisto

Kevät 2021

Anni Mattila

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
1.1 Tausta	1
1.2 Aikaisempi tutkimus ja teoreettiset lähtökohdat	2
1.3 Tutkimuskysymykset	6
2 LÄHETYSTYÖN AVULLA LAPIN HALLITSIJAKSI JA KIRJOJEN KÄÄNTÄJÄKSI	7
2.1 1600-luku	7
2.2 1700-luku	9
3 NORJALAISTAMISPOLITIIKASTA UUTEEN NOUSUUN	13
3.1 1800-luku	13
3.2 1900-luku	16
4 ANTEEKSIPYYNTÖJEN VUOSIKYMMENET JA JATKUVA KÄÄNNÖSTYÖ	19
4.1 2000-luku	19
4.2 Vuoden 2019 käänös	20
4.3 Jatkuva käänöstyö 1600-luvulta 2000-luvulle	23
5 PÄÄTÄNTÖ	26
LÄHTEET	28

1 JOHDANTO

1.1 Tausta

Vuonna 2019 julkaistiin pohjoissaamenkielinen uusi Raamattu, jonka eteen töitä tehtiin useita vuosikymmeniä.¹ Julkaisun seurauksena kiinnostuin siitä, ketkä oikeasti kääntävät kirkollisia kirjoja niin nykyään kuin menneisyydessä. Tämä kysymys toimii inspiraationa tähän työhön. Kuinka käänösprosessi toimii? Entä millaisia olivat muiden saamenkielisten kirkollisten kirjojen kääntäjät ja teokset historian saatossa? Nämä ovat aiheita, joita tutkin tässä kandidaatintyössä.

Kuinka tärkeää on saada lukea kirkollista kirjallisuutta omalla kielellä ja saada todellinen ymmärrys tekstistä? Tätä pohti Martin Luther 1500-luvun alussa Saksassa ja jo seuraavana vuosisatana samainen idea levisi reformaation seurauksena Pohjoismaihin ja sitä kautta saamelaiden keskuuteen. Kirkollinen kirjallisuus heräsi reformaation rantauduttua Pohjoismaihin² ja käänöstyö saameksi alkoi siitä seuraavalla vuosisadalla, 1600-luvulla.³ Kääntäminen on jatkunut aktiivisesti aina nykypäivään etenkin Raamatun käänöksissä. Kristinuskon rantauduttua suurin osa saamelaisista on evankelisluterilaisia. Poikkeuksen tässä tekee itäisistä osista Saamenmaata peräisin olevat kolttasaamelaiset, joiden valtauskonto on ortodoksisuus.⁴

1500-luku oli merkittävä vuosisata Pohjoismaiden uskonnolliselle kehitykselle, sillä silloin luterilaisuus rantautui alueen kuningaskuntiin. Ruotsissa katolilaisuus vaihtui luterilaisuuteen Upsalan kokouksessa vuonna 1593. Tämän seurauksena luterilaisuus levisi myös nykyisen Suomen alueelle, joka tuolloin kuului Ruotsin valtakuntaan.⁵ Kristian III, Tanskan kuningas, toi luterilaisuuden Norjaan. Viralliseksi uskonnoksi luterilaisuus muuttui 1539.⁶

¹ Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2018.

² Pruuki 2010, 39.

³ Henrikssen 2020, 71.

⁴ Capdeville 2018, 130.

⁵ Suomen evankelis-luterilainen kirkko, tunnustuskirjat.

⁶ Encyclopedia Britannica, 2008.

Oleellinen asia reformaatioissa on uskonnon siirtyminen valtiolle, jonka seurauksena valtio ja hallitsijat saivat päättää itse uskonnostaan. Reformaation yksi periaate oli kansankielinen kirkollinen kirjallisuus. Juhana III kiinnitti huomiota kansankieliseen kirkolliseen kirjallisuuteen ja julisti kansankielisen käännytystyön tehtäväksi valtakunnan pohjoisosissa. Juhana III vaati, että saamen kieltä taitavat papit joutuvat saarnaamaan ja opettamaan kristinuskkoa Lapissa saamelaisten parissa. Tämän seurauksena alkoi myös syntyä saamen kielellä kirkollisia kirjoja, joista ensimmäinen julkaistiin 1619.⁷

Kirkollisessa kirjallisuudessa on tärkeä huomioida se, että katekismukset sekä muut sen teemaiset teokset olivat osa kirkon kirjallisuutta ja niillä oli merkittävä asema kirkollisessa elämässä. Lutherilla oli kasvatusjärjestelmä luterilaisuuteen, joka mukaili katolilaista järjestelmää. Lutherin mukaan kristillisen kasvatustoiminnan keskus oli katekismusopetuksessa, joka puolestaan liittyi kiinteästi jumalanpalveluselämään. Katekismuksen perustana oli uskontunnustus, Isä meidän -rukous ja kymmenen käskyä.⁸

Pohjoissaamenkielinen Raamattu vuodelta 2019 on uusimpia saameksi julkaistuja kirkollisia teoksia. Raamattu on uskonnollinen kirja, mutta on sillä myös merkitys kirjakielelle, jonka avulla sitä luodaan ja ylläpidetään. Sieltä löytyy ydin kristinuskoon ja merkitys kristityille. Vuoteen 2014 mennessä käännöksiä teoksesta on 491 kielelle. Raamattu onkin maailman käännettyin teos.⁹ Vuonna 2007 Raamattu oli käännetty kokonaan yhteensä 438 kielelle¹⁰. Voidaankin sanoa, että käännoistyö jatkuu edelleen niin saameksi kuin muillekin kielille. Siksi koen tärkeäksi tutkia yhteiskuntaa käännoisten takana: miksi käännoksiä on tullut tietynä aikana enemmän kuin toisena Pohjoismaissa?

1.2 Aikaisempi tutkimus ja teoreettiset lähtökohdat

Saamelaisia ja heidän suhdettaan uskontoon on tutkittu monesta eri näkökulmasta. Tutkimusta on tehty teologian, kirkkohistorian sekä kielitieteen aloilta.

⁷ Kylli 2005, 16.

⁸ Pruuki 2010, 36.

⁹ Turun sanomat 2014.

¹⁰ Kuula et al. 2008, 303.

Suomessa tunnettuja saamelaisia teologeja ovat Nilla Outakoski sekä Erva Niityvuopio. Niityvuopio on valittu Vuoden papiksi vuonna 2018 tekemänsä saamelaistyön takia Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sisällä. Hän on ensimmäinen saamelainen naispappi ja ollut vaikuttamassa kirkolliseen kirjallisuuteen uransa aikana, josta esimerkkinä inarinsaamenkielinen katekismus vuodelta 2011.¹¹

Outakoski, 1919–2003, puolestaan oli merkittävä saamelaisaktivisti 1940-luvulta alkaen. Hän on ollut perustamassa Samii Littoa, jonka tavoite oli saada saamelaisten ääni näkyviin.¹² Outakoski väitteli teologian tohtoriksi vuonna 1991 Lars Levi Laestadiuksen saarnojen maahiskuvasta ja tätä ennen hän toimi useissa seurakunnissa pappistehtävissä.¹³

Kielitieteellistä tutkimusta kirkollisista kirjoista saameksi on myös olemassa. Suomessa Sophie Alix Capdeville on tutkinut saamen kielen kirjahistoriaa Suomessa¹⁴. Capdevillen lisäksi Eino Koponen on tutkinut saameksi käännettyjä kirkollisia teoksia, etenkin Johannes Manuale Lapponicum murrepohjaa ja sen vaikutusta kirjakieleen ruotsinlapin kehityksessä.¹⁵ Kielitieteelliset teokset antavat paremman kuvan kirkollisten kirjojen laadusta kuin pelkkä historiatieteellinen tutkimus.

Kirkollisia kirjoja sekä opetusmateriaaleja saameksi Ruotsissa on tutkinut esimerkiksi historioitsija Tuuli Forsgren jo 1980-luvulla¹⁶. Marit B. Henriksenin *Bibelen på samisk* -teos vuodelta 2020 kokoaa yhteen kirkollisten kirjojen historian 1600-luvulta alkaen¹⁷. Suomessa Ritva Kylli on tutkinut 1600-luvulta alkaen Utsjoen ja Enontekiön seurakuntien, joissa saamelaiset ovat olleet enemmistönä, historiaa¹⁸. Ilkka Paatero on kerännyt laajan kokoelman saamenkielisiä kirjoja 1600-luvulta alkaen¹⁹. Hänen tekstinsä eivät ole tieteellisiä teoksia, mutta sisältävät paljon tietoa saamenkielisistä teoksista.

¹¹West 2018.

¹²Lehtola 2000, 160–161.

¹³Kaleva 2003.

¹⁴Capdeville 2017, 3.

¹⁵Koponen 2010, 43.

¹⁶Forsgren 1988.

¹⁷Henrikssen 2020.

¹⁸Kylli 2012.

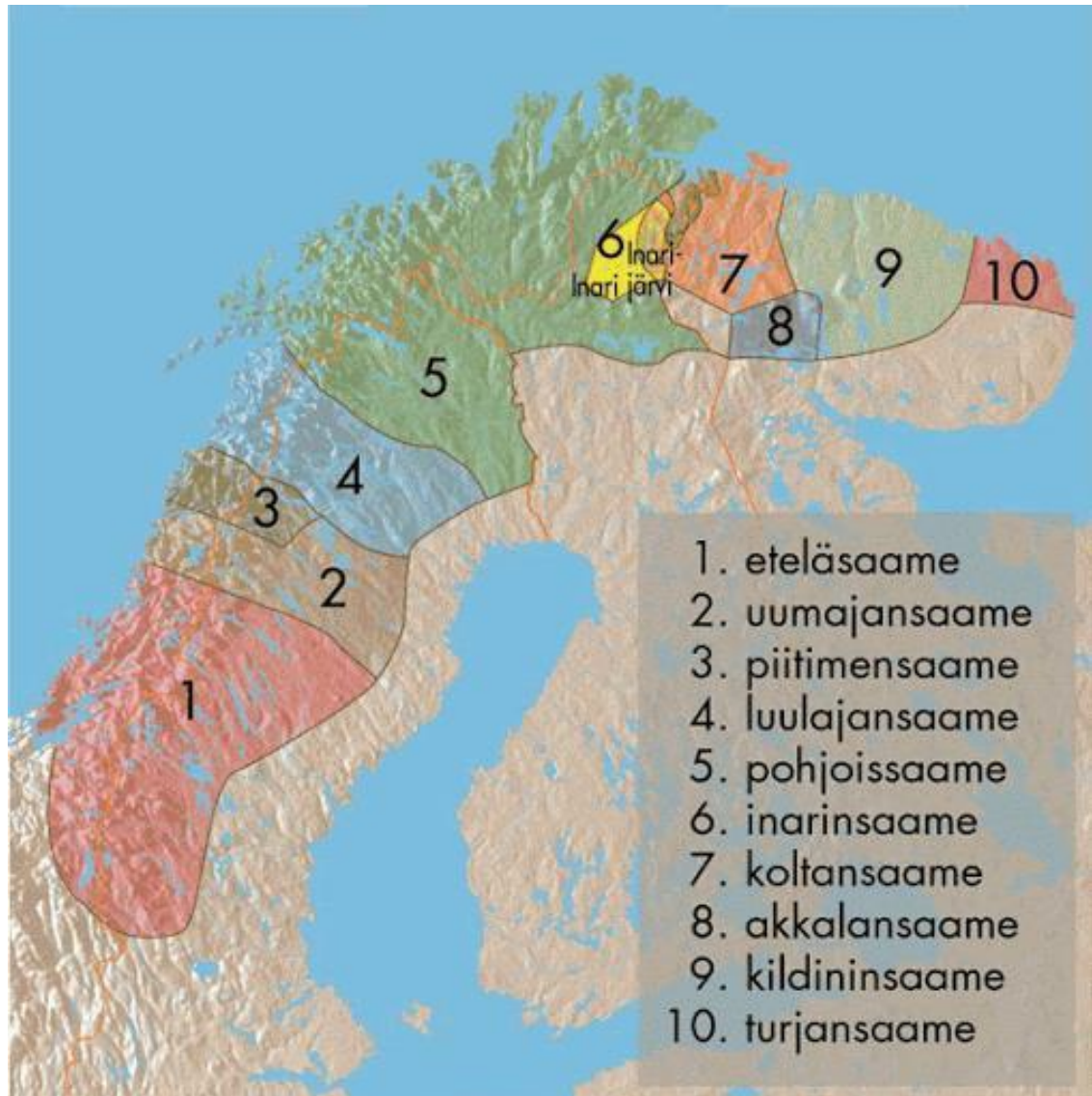
¹⁹Oulun Yliopisto, 2013.

Keskeinen työssä käyttämäni käsite on kirkollinen kirjallisuus. Nykyään sillä tarkoitetaan kirjallisuutta, joka on evankelis-luterilaisen kirkon tunnustusta kannattava teos. Määritelmä on peräisin kirkkolaista, ja kirkolliseen kirjallisuuteen luetaan esimerkiksi Raamattu ja katekismus.²⁰ Sovellan tätä nykyistä määritelmää historian aikana olleisiin julkaistuihin ja käännettyihin kirkollisiin teoksiin ja peilaan sitä kautta uskonnollisia kääntämisprosesseja saamelaisessa kontekstissa. Kääntäminen on toinen keskeinen termi teoksessa, jolla tarkoitetaan yleisesti teosten kääntämistä kieleltä toiselle. Tässä työssä sillä tarkoitetaan kirkollisten kirjojen kääntämistä 1600-luvulta alkaen aina nykypäivään. Metodit ja tyylit kääntämisessä ovat vaihdelleet paljon ja yritän tuoda tämän näkökulman ilmi työssäni. Myös Saamenmaa on keskeinen termi teoksessa. Maantieteilijä Johanna Roto on kuvannut tekstissään: ”Saamenmaan ydinalue sijaitsee Pohjoiskalotilla – – Yleisesti ottaen Saamenmaaksi voidaan käsittää se alue, jossa on saamelaisia, saamelaista kulttuuria ja saamea puhuvia. Perinteisesti tämä alue ulottuu Keski-Norjasta ja -Ruotsista Suomen Lapin yli Kuolan niemimaalle.”²¹ Vaikka perinteiseen Saamenmaahan kuuluu myös nykyisiä Venäjän alueita, ne eivät sisälly määritelmääni Saamenmaa-termissä tässä työssä. Työni keskittyy Pohjoismaihin: Suomeen, Norjaan sekä Ruotsiin ja pääsääntöisesti luterilaisen tunnustuksen omaaviin teoksiin.

Kuvassa 1 havainnollistuu Saamenmaan alue kartalla, joka sijaitsee Pohjoismaiden sekä Venäjän valtion alueilla. Kuvasta on mahdollista huomata kielialueiden rajat Saamenmaan alueella. Työssä käsiteltävät saamen eri kielet esiintyvät kartassa numeroituna 1–7 ja niiden perinteiset puhuja-alueet sijoittuvat pääsääntöisesti Pohjoismaihin.

²⁰ Suomen evankelis-luterilainen kirkko, kirkolliset kirjat.

²¹ Roto 2015, 1.

Kuva 1 Saamen kielialueet ja Saamenmaa (SIIDA KIELI)

Näkökulmani tässä työssä siis liittyy kirkolliseen kirjallisuuteen, kääntämiseen ja Saamenmaahan. Työssä käyttämäni aineisto koostuu kirjallisuudesta ja työ onkin kirjallisuuskatsaus. Tämä työ ei sisällä itse kerättyä aineistoa, kuten haastatteluja tai kyselyitä. Tästä syystä olen valinnut käyttämäni lähteet tarkasti niiden sopivuudella työn aiheeseen liittyen ja pohtien niiden sopivuutta työn kokonaisuuteen.

Analysoin kirkollisen kirjallisuuden kääntämistä saameksi kronologisen periaatteen avulla ja teos edustaa kvalitatiivista tutkimusta. Olen kerännyt, perehtynyt ja vertaillut kirjallisuusaineistoa, joista poimin oleellisen tiedon tähän työhöni. Pyrin rakentamaan työstäni selkeän kokonaisuuden kronologian avulla. Käyttämäni tieteelliset artikkelit olen hakenut pääsääntöisesti tieteellisistä hakukoneista ja kansainvälisistä tietokannoista

sopivilla hakutermeillä. Niiden sisältämä tieto tutkimusaiheestani on spesifimpää kuin kirjallisuudesta saatu tieto. Erityisen keskeinen artikkeli työlleni on Marit B. Henrikssenin *Bibelen på Samisk*, joka sisältää kronologisen järjestyksen osasta kirkollisista kirjoista aina 1600-luvulta alkaen nykypäivään. Artikkelini painottaa eritoten Norjan ja Ruotsin alueilla julkaistuja teoksia. Kirjallisuudessa pääpainona on asiantuntijoiden tekemät teokset koskien tutkielmani aihetta. Lähdemateriaaleista vanhin teos on peräisin 1980-luvulta, mutta muuten olen pyrkinyt valitsemaan suhteellisen tuoreta aineistoa tutkimukseen, joista suurin osa on 2010-luvulta. Mikä on saanut tutkijat kirjoittamaan teoksia vasta viime vuosikymmeninä? Onko aihe tullut ajankohtaiseksi saamentutkimuksen nousun seurauksena vai vaikuttaako kirkkojen ja yhteiskunnan muutos? Kirkon tekemää tutkimustyötä löytyy kirjallisuuslistastani, joka antaa näkökulman kirkon puolelta. Ajankohtaiset uutiset, esimerkiksi Raamatun vuoden 2019 käännöksestä, ovat peräisin eri valtamedioista.

Työni etenee niin, että ensimmäisessä käsittelyluvussa perehdytään 1600- ja 1700-lukuihin, toisessa 1800- ja 1900-lukuihin. Kolmas keskittyy enemmänkin lähihistorian käännöksiin ja etenkin vuoden 2019 käännökseen ja sisältää yhteenvedon vuosisatojen kääntämisestä. Työn loppu koostuu päätännöstä.

1.3 Tutkimuskysymykset

Tutkin kandidaatintyössäni Raamatun ja muiden kirkollisten kirjojen kääntämistä saamen kielille Pohjoismaissa. Keskityn luterilaisen tunnustuksen omaavien julkaisujen saamenkielisiin käännöksiin sekä siihen, milloin niitä on käännetty.

Näin ollen olen koostanut tutkimuskysymykseni seuraavanlaisiksi:

1. Millaisia kirkollisia kirjoja on käännetty 1600-luvulta alkaen eri saamen kielillä?
2. Ketkä ovat olleet kääntämässä kirkollisia kirjoja saameksi?

2 LÄHETYSTYÖN AVULLA LAPIN HALLITSIJAKSI JA KIRJOJEN KÄÄNTÄJÄKSI

2.1 1600-luku

Saamenkielistä kirkollista kirjallisuutta on 1600-luvulla kirjoitettu pohjoissaameksi, piitimensaameksi, uumajansaameksi. Osa teoksista on pystytty tunnistamaan uumajansaamen ja eteläsaamen sekoitukseksi. 1600-luvulla teokset ovat tehty vain Ruotsissa.²²

Ensimmäinen saameksi käännetty katekismuksen osa on vuodelta 1619. Se sisältää virsikirjan sekä messukirjan saameksi. Teos on tunnistettu uumajan- ja eteläsaamen sekoitukseksi. Kääntäjänä on toiminut pappi nimeltä Nicolaus Andrae. Hän on ensimmäinen henkilö, joka on julkaissut kirjallisuutta saameksi. Hänen isänsä oli pirkkalaissukua, joten hän ei oletettavasti ollut saamelainen.²³

Manuale Lapponicum on Johannes Tornaesuksen teos vuodelta 1648. Tornaeuksen elämästä on suhteellisen vähän tietoa, mutta hänen voidaan olettaa olleen kotoisin Tornion seudulta. Tornaeus aloitti opiskelun Uppsalan yliopistossa noin kaksikymmentävuotiaana vuonna 1625. Siellä hän suoritti maisterintutkintoon asti opintoja ja valmistui vuonna 1632 maisteriksi. Hän opiskeli itämaisia kieliä Uppsalassa. Yliopistoon hän ei kuitenkaan jäänyt, sillä hän lähti Alatornion kirkkoherraksi vuonna 1639. Virassa hän toimi aina kuolemaansa asti.²⁴

Syitä sille, miksi Tornaeus sai käännöstyön, ei ole tiedossa. On päätelty, että hänen oppineisuutensa ja kielitaitonsa voivat olla mahdollisia syitä tähän virkaan. Myöskään Tornaesuksen saamen kielen taidosta ei ole varmuutta. Kielellisesti hänen teoksensa täytyi olla sellainen, jota kaikki saamelaiset valtakunnan alueella tulisi ymmärtää. Tämän seurauksena hän kutsui saamen taitajia luokseen eri puolelta Ruotsin Lappia.²⁵

²² Henrikssen 2020, 71.

²³ Forsgren 2010, 19.

²⁴ Koponen 2010, 43–44.

²⁵ Koponen 2010, 43–44.

Hanna Lidberg esittää, että luulajansaamelainen Lars Pålsson ja Hindrich Göransson olivat tulkkaina Tornaeukselle. Ylitornion seurakunnasta olevaa Göranssonia ei ole pidetty saamelaisena, hän on voinut mahdollisesti olla suomalainen tai pirkkalainen.²⁶ Pirkkalainen tarkoittaa historiallisessa kontekstissa talonpoikaa, jolla oli keskiajalla oikeus verottaa lappalaisiksi määriteltyjä ihmisiä²⁷. Tieto tulkeista on peräisin alkujaan kirjeestä, joka oli osoitettu Kuningatar Kristiinalle. Siinä edellä mainituille miehille pyydetään palkkiota. Tulkkien vaikutuksesta lopulliseen *Manuale Lapponicum*iin on kuitenkin vaikea päätellä sen suuremmin, koska tulkeista on vain vähän tietoa.²⁸

Tornaeuksen teos on laajin kirjallinen teos kyseiseltä vuosisadalta saameksi kirjoitettuna²⁹. Se on käänös ruotsiksi kirjoitetusta *Manuale Sueticumista*. Molemmat teokset sisältävät kirkkokäsikirjan, katekismuksen, Raamatun kirjoja, laulukirjan sekä rukouskirjan³⁰. Aivan kuten *Manuale Sueticumista* on olemassa saamennos, myös suomennos on olemassa. Kyseinen teos on julkaistu vuonna 1647 nimellä *Manuale Fennonicum* ja teos on kymmenen vuotta myöhemmin julkaistu kuin alkuperäinen esikuvansa.³¹

Kielitieteilijä Eino Koposen mukaan 1600-luvulla ennen *Manuale Lapponicumia* kirjoitetut teokset olivat huonosti käännettyjä ja kieliasultaan heikkoja. Niistä on nähtävissä se, että kääntäjien kielitaito on ollut huono. Poikkeuksena tästä linjasta on Olaus Stephani Graanin *Manuale Lapponicum Minus*, joka on vuodelta 1669. Olaus Stephani Graanin teos on suppeampi kuin esikuvansa. Kuitenkin kielellisesti sen on kerrottu olleen lähempänä puhdasta uumajansaamea, mitä muut sen aikaiset teokset.³²

Historioitsija Tuuli Forsgren kertoo Graanin syntyneen Lyckselessä ja olleen saamelainen. Hänen äidinkieltensä oli uumajansaame. Koulutuksensa Graan on saanut todennäköisesti Skytten lapinkoulussa, joka sijaitsi Graanin kotialueella. Sen jälkeen hän opiskeli gymnasiumissa, jossa sai teologisen osaamisensa. Todisteita siitä, että hän olisi ollut yliopiston kirjoilla ei ole olemassa. Ammatiltaan Graan oli pappi ja työskenteli

²⁶ Lidberg 2002, 29–30.

²⁷ Kotus, pirkkalainen.

²⁸ Lidberg 2002, 29–30.

²⁹ Koponen 2010, 43.

³⁰ Doria.

³¹ Capedeville 2017, 40.

³² Koponen 2010, 45.

kirkkoherrana Lyckseessä vuodesta 1673. Hän työskenteli myös koulumestarina aikaisemmassa Skytten lapinkoulussa.³³

Lingvisti ja kirkkohistorioitsija Håkan Rydving kirjoittaa saamelaisten koulutuksesta artikkelissaan *Samisk kyrkohistoria En kort översikt med fokus på kvinnor som aktöre*. Hänen mukaansa ensimmäinen saamelaisten koulu on perustettu vuonna 1634 Lyckseleen. Koulu tunnetaan nimellä Skytteanska ja sen merkitys saamelaisten lukutaidolle on ollut tärkeä Lyckseessä, joka sijaitsee Uumajan ympäristössä.³⁴ Koulussa opetettiin kristinuskon perusteita, jonka avulla saamelaisten oli helpompi päästä opiskelemaan papiksi tai muuhun kirkolliseen työtehtävään.³⁵

Saamenkielinen kirkollinen kirjallisuus sai alkunsa 1600-luvulla. Teoksien syntyyn vaikutti uskonnon muutos katolilaisuudesta luterilaisuuteen, jonka ihanteena oli kansankielinen kirkollinen kirjallisuus. Edellä mainitun vaihdoksen takia teoksia on käännetty saameksi, vaikka käännösten laatu teoksissa on ollut vaihtelevaa. Käännökset 1600-luvulla vastasivat Lutherin kasvatustajärjestelmän ihanteita.

Oliko taustalla halu kouluttaa katekeettoja, jotka aloittavat lähetystyön saamelaisten kotiseuduilla vai halu saada suurempia maa-alueita ja hallintaa? Teologi Lovise Mienna Sjöbergin mukaan uskonto oli sama asia kuin valtio, jolloin kirkon rakennus tarkoitti samaa asiaa kuin maa-alueiden, verojen ja keskuksen saamista valtiolle. Hänen mukaansa kristinuskon tavoite on mahdollisesti ollut halu yhdistää kansaa.³⁶

2.2 1700-luku

1700-luvulla hengellisen kirjallisuuden kääntäminen saamen kielille keskittyi pääsääntöisesti samankaltaisiin teoksiin kuin edeltävänä vuosisatana Ruotsissa. Poikkeuksellinen teos on uumajansaamen kielelle käännetty ja vuonna 1755 julkaistu Uusi testamentti.³⁷ 1770-luvulla Norjassa piispoina toimi kansallismieliset ja kiihkeät

³³ Forsgren 1988, 19–20.

³⁴ Rydving 2016, 319.

³⁵ Sjöberg 2020, 40.

³⁶ Sjöberg 2020, 38.

³⁷ Henrikssen 2020, 72.

valtakielen kannattajat, joiden pyrkimyksenä oli poistaa saamen kieli myös saarnaamisen ja opettamisen keskuudesta.³⁸

Uusi testamentti oli Henrikssenin mukaan vuosisadan merkittävin teos. Kääntäjänä oli Pehr Fjellström. Henrikssen kirjoittaa, että Fjellström ei välttämättä ollut saamelainen, mutta hän oli kasvanut kuitenkin saamelaisalueella ja oppinut uumajansaamen kielen nuorena. Fjellström oli aikansa merkittävä saamen kielen kääntäjä ja muita hänen teoksiaan olivat vuodelta 1737 saamen kielioppi ja ruotsi-saame sanakirja. Yksin hän ei kuitenkaan Uutta testamenttia kääntänyt, sillä työssä häntä auttoivat Tornion Lapin alueen papit.³⁹ Pappien lisäksi käännöstyössä avustivat Pehr Högström ja Pehr Holmblom, jotka molemmat tulivat Lappiin lähetyssaarnaajiksi.⁴⁰

Uusi Testamentti oli käännetty uumajansaameksi jo ennen vuotta 1755, mutta käännöstä ei ole painettu omana teoksenaan. Kääntäjänä toimi Lars Rangius, joka oli saamelainen pappi. Rangius syntyi Sorselen alueella saamelaiseen perheeseen, joten hän oppi äidinkielenään uumajansaamen.⁴¹ Olavi Korhonen kertoo, että Sorselen alue on ollut keskeinen alue uumajansaamen kielelle⁴².

Rangius käänsi Uutta Testamenttia uumajansaameksi vuosina 1701–1713, mutta käännöstä ei ole painettu omana teoksenaan. Rangiuksen aikalaispapit pitivät hänen saamen kieltään liian monimutkaisena, ja halusivat tästä syystä kielellisesti yksinkertaisemman käännöksen. On tärkeää huomioda, että Rangius käänsi teoksensa omalle äidinkielelleen. Forsgren kertoo, että Rangiuksella ei ollut halua yksinkertaistaa saamen kieltään, jota Georg Wallin pyysi. Yksinkertaistaminen olisi ollut Wallinin mukaan helpompi opetuksen kannalta. Rangiuksen oli haluton käännösten muutokseen, joten teos jäi kokonaan painamatta.⁴³

1700-luvulla saamenkielistä kirkollista kirjallisuutta julkaistiin myös Tanska-Norjassa. Vuonna 1728 julkaistiin katekismus pohjoissaameksi, jonka kääntäjänä toimi Morten Lund. Lund toimi lähetyssaarnaajana ja pappina Finnmarkin läänissä.⁴⁴ Henrikssenin mukaan Lundin teos ei ollut hyvä, mutta ainoa Tanska-Norjan valtakunnassa. Teos olikin

³⁸ Kjølås 1995, 30.

³⁹ Henrikssen 2020, 72.

⁴⁰ Forsgren 1988, 37–38.

⁴¹ Forsgren 1988, 21.

⁴² Korhonen.

⁴³ Forsgren 1988, 21–22.

⁴⁴ Kjølås 1995, 45.

ainoa saamenkielinen kirkollinen kirja aina 1760-luvulle, jolloin julkaistiin rukouskirja seminaariopettajilta ja myös muita kirkollisia kirjoja.⁴⁵

Knud Leem oli professori, joka tarkasti käännösten kielen. Hän oli oppinut saamen kielen lähetystyössä Porsangerissa sekä Laksefjordissa. Teologian lisäksi Leem oli kiinnostunut myös muista tieteenaloista kuten kielitieteestä. Leem työskenteli yhdessä Andreas Porsangerin kanssa, joka oli kotoisin Porsangerista. Leem toimi Seminarium Lapponicumina johtajana, 1752–1774, aina kuolemaansa asti.⁴⁶

Andreas Porsanger, 1735–1780, opiskeli ensiksi latinankielisessä koulussa Trondheimissa ja sen jälkeen teologiaa Kööpenhaminassa. Hänen on kerrottu taitaneen viittä eri kieltä, joihin kuului Raamatun alkukielet sekä tanska ja saksa. Porsanger oli tietävästi ensimmäinen korkeakoulutettu saamelainen Tanska-Norjan kuningaskunnassa. Porsangerin saavutus on aikansa historiallisessa kontekstissa poikkeuksellista, sillä hänen perheensä ei ollut varakas tai pappissukua.⁴⁷

Porsangerin työelämä oli kivinen, sillä hän koki syrjintää ja rasismia norjalaisten taholta. Latinalaisen koulun rehtori Schøning otti sukulaisensa pois koulusta, kun Porsanger tuli opettamaan sinne piispa Nannestadin kehotuksesta. Palkkaus Porsangerin kohdalla oli pienempää kuin norjalaisilla kollegoillaan. Hän työskenteli palkatta yhdessä Knud Leemin kanssa Seminarium Lapponicumissa. Palkkaa hän sai työstään sairaalapappina. Palkan maksu loppui Porsangerin luopuessa siitä, jotta Leem saisi palkankorotuksen. Palkkaa hän ei myöskään saanut käännöstöistään Leemin kanssa. Porsangerin merkitys Leemin teosten taustalla on merkittävä, mutta häntä ei ole merkitty niihin tekijäksi. Myöhemmin hänen työtään on vähätelty myös aiemmissa tieteellisissä tutkimuksissa.⁴⁸

Henrikssen kertoo, kuinka Bente Martinussen on tutkinut Porsangerin nimen jättämistä ulkopuolelle ja tullut siihen tulokseen, että Porsanger kohtasi systemaattista syrjintää sekä laiminlyöntiä elinaikanaan. Todennäköisimmät syyt Martinussenin mukaan ovat saamelaisuus sekä ”oikeiden kontaktien” puute. Samaisessa tutkimuksessa hän osoittaa Porsangerin työn vähättelyn tutkijoiden työssä jälkikäteen.⁴⁹

⁴⁵ Henrikssen 2020, 73–74.

⁴⁶ Henrikssen 2020, 74.

⁴⁷ Henrikssen 2020, 74.

⁴⁸ Henrikssen 2020, 74–76.

⁴⁹ Henrikssen 2020, 75–76.

Yhteenvedon 1700-luvusta voi huomata muutoksia kirkollisten kirjojen kentällä. Saamelaiset kääntäjät kohtasivat haasteita elämässään norjalaisten taholta. Tästä esimerkkinä toimii Porsanger, jolle ei maksettu kunnollista palkkaa käännöstoista ja hänet jätettiin kokonaan ilman korvauksia. Porsangeria ja hänen panostaan ei myöskään mainittu esimerkiksi Leemin julkaisuissa tai myöhemmissä tutkimuksissa.⁵⁰

⁵⁰ Henrikssen 2020, 76.

3 NORJALAISTAMISPOLITIIKASTA UUTEEN NOUSUUN

3.1 1800-luku

1800-luvulla julkaistiin pääsääntöisesti pohjoissaamen kielellä kirkollisia teoksia, jotka keskittyivät Raamattuun ja sen sisältöön⁵¹. Muut saamen kielet jäivät toissijaisiksi tänä vuosisatana ja sama ilmiö kattaa myös kirkollisen kirjallisuuden muut muodot. Poikkeuksellinen teos on vuonna 1811 uumajansaameksi julkaistu Raamattu. Yleisesti havaittavissa on se, että pohjoissaame, puhutuin saamen kieli, alkoi ottamaan tilaa käänöksissä.

Ensimmäinen kokonainen Raamattu saameksi on julkaistu vuonna 1811. Teoksen kieli oli uumajansaame, joka on osa eteläläpin saamen kieliä.⁵² Ilkka Paateron mukaan Pehr Fjellström aloitti Raamatun kääntämisen ja hänen kuolemansa jälkeen työtä jatkoi Samuel Öhrling. Lisäksi käännökseen on ollut vaikuttamassa Öhrlingin veli Emmanuel sekä Nathanel Fjellström. Viimeistelyn muiden kääntäjien kuoltua hoiti Erik Johan Grönlund. Aikalaispapit eivät nähneet teoksella Paateron mukaan suurempaa käyttöä, sillä se oli raskas ja massiivinen kokonaisuus.⁵³

1840-luvulla pohjoissaameksi kirjoitettu Uusi testamentti valmistui pastori Nils Stockflethin kääntämänä. Stockfleth syntyi vuonna 1787. Hän ei ollut saamelainen, vaan alkujaan Fredrikstadista. Stockfleth opiskeli teologiaa vasta aikuisena, lähemmäs neljäkymmentävuotiaana ja opintojen seurauksena päätyi pohjoiseen, jossa käännoistyö alkoi. Uusi testamentti ei kuitenkaan jäänyt elämään pitkäksi aikaa, sillä 55 vuotta myöhemmin julkaistiin kokonainen Raamattu, jonka kääntäjinä toimivat Jens Andreas Friis ja Lars Jakobsen Hætta.⁵⁴

Jens Andreas Friis, teologi ja saamen sekä suomen kielen yliopisto-opettaja, oli työskennellyt paljon saamen kielen parissa. Hän oli julkaissut esimerkiksi sanakirjan vuonna 1887. Osaamisena seurauksena hän sai tehtävän Norjan Raamattuyhdistykseltä, joka oli kääntää koko Raamattu saameksi. Friis ei tehnyt käännoistä yksin, sillä hän halusi

⁵¹ Henrikssen 2020, 76.

⁵² Samer.se; Uralilaiset kielet ja kansat.

⁵³ Paatero.

⁵⁴ Henrikssen 2020, 76–78.

avukseen saamea äidinkielenään puhuvan henkilön. Tähän pestiin hän löysi Lars Jakobsen Hættan. Yhdessä heidän käännöstyönsä kesti noin 30 vuotta, joka sisälsi niin opetusta lukemisesta ja kirjoituksesta kuin Hættan ja Friisin välistä kirjeenvaihtoa. Kirjeenvaihdon perusteella heidän on voitu päätellä olleen ystäviä keskenään.⁵⁵

Lars Hætta oli saamelainen, joka muistetaan osallisuudestaan Kautokeinin kapinaan vuonna 1852. Kapinan taustalla oli pitkäaikainen tyytymättömyys sosiaalisiin sekä taloudellisiin tilanteisiin. Yksi iso syy on myös 1840-luvulla syntynyt herätysliike, lestadiolaisuus, jolla oli jalansijaa etenkin porosaamelaisten piirissä. Lestadiolaisuus on Lars Levi Laestadiuksen kehittämä herätysliike, jossa keskeistä on viinasta ja muusta maallisesta turmeluksesta eroon pääseminen. Osalliset kapinassa, lestadiolaiset saamelaiset, kokivat olevansa Lehtolan mukaan lakia ylempänä ja he halusivat käydä esivaltaa sekä Norjan lakeja vastaan, sillä he pitivät niitä pahoina asioina. Taustasyinä tähän toimi norjalaisten tulo saamelaisten perinteisille asuinalueille, joita Norjan valtio tuki niin tuomioistuimissa kuin lainsäädännössä. Toinen syy on ollut norjalaisten kauppiaiden, yleensä satonsa menettäneiden maanviljelijöiden, tekemää kauppaa viinanmyynnin suhteen. Yhtä lailla valtioiden rajojen sulut vuonna 1852 Norjan ja Suomen välillä toimivat omanaan luomaan hankaluutta porosaamelaisille. Tämä kaikki eskaloitui siihen, että norjalainen kauppias sekä nimismies kuolivat.⁵⁶

Lars Hætta oli 18-vuotias,⁵⁷ kun hän ja kuusi muuta saivat elinkautisen rangaistuksen kansannousun seurauksena. Vankilassa Hætta sai yhdessä muiden tuomittujen kanssa opetusta Friisiltä. Tuomitut suorittivat rangaistustaan Oslossa, Akherusin linnassa. Hætta vapautui vuonna 1867 suorittuaan tuomiota 15 vuotta, jolloin hän palasi takaisin Kautokeinoon. Kotonaan hän elätti itsensä metsästyksellä ja kalastuksella sekä muilla pienillä töillä. Rahaa kääntämisestä hän sai vuodesta 1869 alkaen kiinteällä sivumäärällä kuukaudessa. Palkka kuitenkin oli huono, eikä se yksin elättänyt Hættaa.⁵⁸

Käännöstyö toimi niin, että Hætta toimitti käännöksensä Friisille, joka tarkasti sen. Uusi testamentti valmistui jo 1869, mutta se julkaistiin vasta 1874 taloudellisten resurssien

⁵⁵ Henrikssen 2020, 76–77.

⁵⁶ Lehtola 2012, 64–66.

⁵⁷ Lehtola 2012, 66.

⁵⁸ Henrikssen 2020, 77–78.

vähyyden vuoksi. Vanha testamentti oli valmis vuonna 1876, jonka lisäksi Hætta käänsi julkaisemattomat apokryfikirjat neljän vuoden aikana ja viimeinen niistä oli valmis vuonna 1885.⁵⁹

Hætta ja Friisin Raamatun osat painettiin useassa eri osassa. Tämän vuoksi painokset ajoittuvat vuodesta 1874 aina vuoteen 1895. Vuosi 1895 oli merkittävä kirkollisille kirjoille, sillä silloin julkaistiin ensimmäinen kokonainen pohjoissaamenkielinen Raamattu, vaikka aiemmat osat olivat julkaistu aiemmin yksittäin.⁶⁰

1800-luvun lopulla Norjan vähemmistöpolitiikka oli sosiaalidarwinismin ja assimilaatiopyrkimysten siivittämää aina 1940-luvulle asti⁶¹. Sosiaalidarwinismin kehittyminen perustuu yhteiskunnan eri muotoihin, jossa eurooppalaista ihmistä ja yhteiskuntaa korostettiin ja tähän verrattuna saamelaiset olivat kulttuurillisesti alempana. Assimilaatio tarkoittaa mukautumista ja tässä kontekstissa etenkin saamelaisten mukautumista valtaväestöön. Edellä mainittu ilmiö tunnetaan nimellä norjalaistamispolitiikka. Norjan valtiolla on ollut halu sulattaa saamelaiset osaksi yhteiskuntaa ja hävittää kulttuuri ja kieli, esimerkiksi lainsäädännön ja aktiivisen toiminnan kautta.⁶² Tämä toisaalta ilmenee myös käänöksissä, Lars Hætta kohtelu vastaa hyvin saamelaisen kulttuurin alas ajamista ja kielen vähäistä arvostamista. Resurssien vähyys voi johtua norjalaistamispolitiikan seurauksista.

Norjalaistamispolitiikalla oli vastustajia niin maaseudun akateemikoiden keskuudessa kuin tiedostusvälineiden sivuilla. Vastustajille yhteistä oli se, että he olivat tekemisissä saamelaisten kanssa. Kjølås kertoo, että vuoden 1895 kääntäjät olivat vastustamassa norjalaistamispolitiikkaa. Vastarinta niin kääntäjien kuin akateemikoiden keskuudessa rakentui inhimillisten ajattelun varaan, mutta esimerkkinä akateemikoiden keskuudessa kyti ajatukset saamelaisten oikeuksista alkuperäiskansana. Norjalaistamispolitiikkaa vastustettiin myös kirjallisuudessa ja erilaisissa lehdissä.⁶³

⁵⁹ Henrikssen 2020, 76–78.

⁶⁰ Henrikssen 2020, 76–78.

⁶¹ Kjølås 1995, 32–33.

⁶² Lehtola 2012, 70–73.

⁶³ Kjølås 1995, 34–35.

Kirkon suhtautuminen oli kaksijakoista norjalaistamispolitiikkaan. Instituutiona se levitti kyseistä aatetta ja pyrki kohti sen tavoitteita. Toisaalta osa papeista ei hyväksynyt kirkon ajamaa aatetta, joka näkyy heidän toiminnassansa 1880-luvulla. Kirkko ylläpiti saamelaisalueella saamenkielisiä jumalanpalveluksia ja oli saamelaisille läsnä toiminnallaan.⁶⁴

3.2 1900-luku

1900-luvulla myös pienemmät kielet alkoivat saada kirkollista kirjallisuutta ympäri Saamenmaata. Perusteokset, jotka oli aiemmin julkaistu eri saamen kielille, käännettiin 1900-luvulla myös pienemmille saamen kielille.

Katekismus on julkaistu inarinsaameksi vuonna 1902 ja Vähä katekismus hieman alle 50 vuotta aiemmin. Vuonna 1857 julkaistu inarinsaamen kielen aapiskirja, joka sisältää Vähä katekismuksen. Teoksen on toimittanut Edvard Wilhelm Borg, joka on toiminut Inarin entisenä kirkkoherrana. Borg syntyi Pyhäjoella 1830 ja työskenteli pappisvihkimyksensä jälkeen Lapin eri seurakunnissa. Borg vietti Lapissa 11 vuotta, jonka aikana hän opiskeli inarin- ja pohjoissaamen kielen.⁶⁵

Katekismuksen vuodelta 1902 käänsi Lauri Itkonen, Inarin kirkkoherrana ollessaan. Itkonen oli kotoisin Kuopiosta ja sai pappisvihkimyksensä ollessaan 22-vuotias. Hän päätyi Inariin vuonna 1899. Kirkkoherraksi pääsy edellytti sitä, että hänen tuli taitaa inarinsaamea tarpeeksi hyvin. Itkonen opiskeli kielen ja osasi sitä niin hyvin, että oli kykenevä käyttämään sitä saarnoissa ja opetuksessa. Hän käänsi kahden inarinsaamelaisen kielimestarin kanssa inarinsaameksi hartauskirjan, katekismuksen sekä raamatunhistorian. Toinen kielimestari oli lukkarina toiminut Heikki Mattus, mutta toista lähde ei kerro. Itkosen kääntämien teosten varasto tuhoutui 1912, jolloin paha tulipalo tuhosi Inarin pappilan.⁶⁶

⁶⁴ Kjølaas 1995, 34–35.

⁶⁵ Sami musem, Edvard Wilhelm Borg.

⁶⁶ Itkonen-Kaila, 2–3.

Pietarin ensimmäisen kirjeen käänsi Matti Morottaja inarinsaameksi vuonna 1973. Suomessa käännöksiä Raamatun evankeliumeista julkaistiin inarinsaameksi Johanneksen vuonna 1980 rovasti Viljo Porkolan kääntämänä ja 1995 Matteuksen evankeliumi Marja-Liisa Olthuisin kääntämänä.⁶⁷ Inarinsaameksi myös käännettiin virsikirja vuonna 1993, jossa on 100 virttä.⁶⁸

Vuonna 1988 julkaistiin Johanneksen evankeliumi koltansaameksi. Koltaksi on myös julkaistu viisi vuotta ennen Johanneksen evankeliumia rukous- ja hartauskirja.⁶⁹

Pohjoissaame oli käännettyin kieli myös 1900-luvulla. Vaikka pohjoissaame on yksi kieli, on sillä erilaisia murteita ja kieliasuja, jotka vaikuttavat ymmärrettävyyteen. Esimerkiksi vuonna 1895 julkaistu Hættan ja Friisin yhteistyössä toimitettu Raamattu sisälsi paljon norjan kielen piirteitä, sillä se on käännetty pääsääntöisesti norjankielisen esikuvansa pohjalta. Suomen saamelaisilla oli vaikeuksia ymmärtää Norjassa käännettyä saamenkielistä Raamattua. Suomessa käytettiin myös eri ortografiaa kuin Norjassa ja Ruotsissa. Näistä syistä Raamattu haluttiin kääntää uudelleen, niin että sitä voitaisiin käyttää kaikissa Pohjoismaissa. Uusi käänös Uudesta testamentista julkaistiin vuonna 1998. Uuden testamentin pääkääntäjänä toimi Norjan Pipliaseura. Suomen Pipliaseuran rooli oli antaa palautetta kyseisestä teoksesta.⁷⁰

Pohjoissaamen yhteispohjoismainen-ortografia hyväksyttiin 1978, mutta siihen tehtiin muutoksia vuonna 1985. Tämä yhteinen kieliasu onkin toiminut vuonna 1998 Uuden testamentin julkaisussa⁷¹, jonka toimitti Norjan Pipliaseura ja palautetta antavassa roolissa oli Suomen Pipliaseura⁷². Raamatun osan lisäksi myös virsikirja koki käännöksen, se julkaistiin 1993 ja virsiä siitä löytyy 492 kappaletta⁷³.

1900-luvulla kirkollinen kirjallisuus sai paljon uusia kieliä, etenkin pienet ja vähäisen puhujamäärän omaavat kielet saivat kirkollista kirjallisuutta. Se heijastaa yhteiskunnan

⁶⁷ Sami museum, inarinsaameksi julkaistut teokset.

⁶⁸ Suomen Evankelis-luterilainen kirkko, Saamenkielisten kirkkokäsikirjojen taustaa.

⁶⁹ Capdeville 2018, 131.

⁷⁰ Pipliaseura, vähemmistökielet.

⁷¹ Henrikssen 2020, 78–79.

⁷² Pipliaseura, vähemmistökielet.

⁷³ Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Saamenkielisten kirkkokäsikirjojen taustaa.

suhtautumista pieniin ja todella uhanalaisiin kieliin, joita Suomessa ovat koltan- ja inarinsaame. Etenkin 1990-luvulla herääminen kielten asemaan vahvistui. Edellä mainittujen kielten eteen on tehty Suomessa paljon elvytystyötä, joka on tuottanut tulosta ja saanut kieliä parempaan asemaan. Ruotsissa puolestaan uumajan- ja eteläsaamen kieltä on elvytetty. Kielenelvytyksen metodeja on erilaisia, esimerkkinä kielipesätoiminta niin koltan- kuin inarinsaamen kielellä Suomessa. Inarinsaamen elvytys alkoi 1997 kielipesätoiminnalla, jossa päiväkotikäiset lapset koottiin leikkimään inarinsaamea taitavien ohjaajien kanssa, aikuisille opetusta tuolloin tarjosi Oulun yliopisto sekä Saamelaisalueen koulutuskeskus. Koltansaamelaiten keskuudessa kielipesätoiminnan kokeilu alkoi vuonna 1993, jonka periaatteet olivat samat mitä inarinsaamen. Myös opiskelu uhanalaisilla kielillä on keskeistä revitalisaation toimintaa, ja se on mahdollista monella eri tasolla.⁷⁴

Saamelaisten valtioiden rajojen ylittävästä yhteistyöstä voidaan nähdä myös osviittaa. Pohjoissaamen kielen yhteinen ortografia on selkeää yhteistyötä saamelaisyhteisön keskuudessa ja se heijastuu kirkollisiin kirjoihin. Saamelainen kansallinen herääminen voidaan ajoittaa 1970-luvulle, ensimmäinen Norjan ja Ruotsin saamelaisten kokous oli 6.2.1917.⁷⁵ Onko kielten revitalisaatiot mahdollista nähdä 1970-luvun saamelaisten kansallisen heräämisen jatkumona?

⁷⁴Lehtola 2005, 107, 110; Aikio-Puoskari 2005, 117.

⁷⁵Lehtola 2005, 76, 126.

4 ANTEEKSIPYYNTÖJEN VUOSIKYMMENET JA JATKUVA KÄÄNNÖSTYÖ

4.1 2000-luku

2000-luvulla käännoistyö on ollut suhteellisen aktiivista tähän asti. Käännoistyötä tehdään jatkuvasti Suomessa ja muissa Pohjoismaissa. Pienistä, ensimmäistä kertaa kirkollista kirjallisuutta saavista saamen kielistä vuonna 2003 julkaistiin Psalmikirja sekä Uusi testamentti luulajansaameksi ja vuonna 2018 julkaistiin osia Raamatusta eteläsaameksi.⁷⁶

Aivan kuten jo edellisellä vuosisadalla, myös nykyisillä vuosikymmenillä koltan- ja inarinsaamen kielet ovat saaneet uusia kirkollisia tekstejä. Johannes Krysostomoksen liturgia julkaistiin koltan kielellä vuonna 2002⁷⁷. Samana vuonna julkaistiin myös Virsikirja ja kirkkokäsikirja yhdessä⁷⁸. Inarinsaameksi katekismus julkaistiin 2011, vuotta ennen julkaistiin Lasten Raamattu inarinsaameksi Erva Niittyvuopion avustuksella⁷⁹.

Käännoistyötä tehdään jatkuvasti muille saamen kielille. Esimerkkinä tästä toimii eteläsaameksi käännettävä Uusi testamentti, jonka tavoite on valmistua tulevina vuosina.⁸⁰ Muiden Pohjoismaiden tavoin myös Suomen alueella pyritään kääntämään inarin- ja koltansaameksi evankeliumin kirjoja.⁸¹

Vuonna 2019 julkaistiin uusin kokonainen Raamattu pohjoissaameksi. Se on ollut merkittävä yhteistyö niin kielen kehityksen kuin myös saamelaisen kulttuurin ja Raamatun yhdistämisen kautta saamelaisille.⁸²

Tällä vuosisadalla käännoistyö on jatkunut niin suurimman pohjoissaamen kuin myös pienien ja uhanalaisten kielten parissa. Kielienelvytyksen merkitys on selkeästi havaittavissa jo edeltävältä vuosisadalta alkaen, jonka seurauksena esimerkiksi inarinsaame on saatu elvytettyä. Kun puhutaan etelän-, koltan-, tai inarinsaamesta, joilla

⁷⁶ Samer.

⁷⁷ Capdeville 2018, 131.

⁷⁸ Samimuseum, inarinsaameksi julkaistut teokset.

⁷⁹ West, 2018.

⁸⁰ Saemien Åålmege 2020.

⁸¹ Pipliaseura, vähemmistökielet

⁸² Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2018.

puhujia ei ole edes useita satoja, niin kirjallisuus on todella merkittävää. Kirjallisuuden kääntäminen näille kielille tuo ihmisille oman kielen lähemmäksi.

Kaikki kolme luterilaista kirkkoa ovat esittäneet anteeksipyyntönsä saamelaisille. Ne pahoittelevat tapaa, jolla kirkot ovat aiemmin kohdelleet saamelaisia. Norjassa ja Ruotsissa sovintoprosessit ovat käynnissä saamelaisten ja kirkkojen välillä. Suomessa vuonna 2012 piispa Samuel Salmi pyysi anteeksi kirkon suhtautumista saamelaiseen kulttuuriin, kieliin ja rotututkimuksiin. Rotututkimuksen nimissä saamelaisten hautoja aukaistiin 1930-luvulla. Suomessa sovintoprosessit kirkon ja saamelaisten välillä eivät ole edenneet juuri lainkaan.⁸³ Onko Pohjoismaiden eri kirkkojen anteeksipyyntöillä vaikutusta käännosten tulevaisuuteen?

4.2 Vuoden 2019 käänno

Prosessi uuden pohjoissaamen kielisen Raamatun saamiseksi kesti useita kymmeniä vuosia. Kun Hættan ja Friisin Raamattu vuodelta 1895 erosi paljon yleisesti hyväksytyistä kielestä, syntyi tarve uudelle käännokselle. Suhtautuminen uuteen käännokseen oli vaihtelevaa saamelaisten keskuudessa. Hættan sekä Friisin teos perustui paljon tanskanorjaan, jolloin kääntäminen ei ollut suoraan siitä kovin järkevää.⁸⁴

Bible Society investoi varojaan 1980-luvulla pohjoissaamenkieliseen uuteen Raamattuun, joka voidaan nähdä vuoden 2018 pohjoissaamenkielisen Raamatun esikuvana. Bible Society vaati sitä, että teoksen tulee täyttää nykyaikaiset raamatunkäännoksen periaatteet. Vanhaa vuoden 1895 käännostä ei kuitenkaan saanut unohtaa työtä tehdessä. Työn tuli olla myös avointa, sillä saamelaisten keskuudessa oli epäilyksiä uuden käännoksen tekemisestä.⁸⁵

Työ organisoiitiin kolmeen eri ryhmään, joista projektiryhmän vastuulla oli kääntää ja työstää Raamatun tekstiä. Johtajana siinä toimi Nils Jernsletten, jonka äidinkieli oli saame. Britt Rajala palkattiin kääntäjäksi työhön, sillä hän hallitsi saamen, suomen sekä

⁸³ Anttila 2019.

⁸⁴ Henrikssen 2020, 79.

⁸⁵ Henrikssen 2020, 79.

norjan kielen. Molemmat edellä mainituista olivat kotoisin Norjan Pulmankista. Kolmas henkilö oli Oskar Kjølaas, jolla oli hyvä saamen kielen taito sekä kokemus seurakuntatyöstä Kautokeinosssa. Hän toimi teologisena konsulttina projektiryhmälle.⁸⁶

Toinen työryhmä koostui kielitieteilijöistä, teologeista sekä seurakunnan ja muiden eri organisaatioiden jäsenistä, jotka olivat tekemisissä kirkon kanssa. Kolmas ryhmä puolestaan oli vertailuryhmä, jonka tehtävänä oli katsoa ja arvioida käännosten laatua. Henkilöt vertailuryhmään tulivat Suomesta ja Ruotsista. Toisin sanoen siis Raamattuyhdistykset Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa tekivät yhteistyötä käännoksen kanssa.⁸⁷ Vaikka ryhmät olivat organisoituja, työ ei silti ollut nopeaa. Britt Rajala oli ainoa täysaikainen työntekijä aina vuoteen 1991, jolloin Kjølaas alkoi työskennellä teologisena konsulttina kokopäiväisesti. Taloudellisesti työ oli hankalaa, sillä varoja ei ollut paljoa. Kjølaas kertookin, että se muistutti paljon vuoden 1895 aikaisen resurssien vähyyttä. Rahoitusta tuli kuitenkin 150 000 Norjan kruunua vuonna 1988, ja vuonna 1992 Raamatunkäännös sisältyi valtion talousarvioon.⁸⁸

Käännöstyössä painotettiin ensimmäisenä evankeliumien tekstejä, jotka olivat keskeisiä opetuksessa esimerkiksi peruskoulussa. Ennen kokonaista Uutta testamenttia vuodelta 1998, julkaistiin kolme kirjaa vuosina 1991–1993. Ne toimivat pilottina kielen suhteen ja tarkoitus teoksilla oli löytää sopiva kielimuoto myöhempiä tekstejä varten. Suomen Piipiseuran mukana oleminen toi Suomessa pohjoissaamea puhuville kielen helpommin ymmärrettäväksi.⁸⁹

Vuonna 1999 alkoi työskentely Vanhan Testamentin kääntämisestä, jota johti Norjan ja Suomen Piipiseurat yhteistyössä Ruotsin Piipiseuran kanssa. Vaikka vuonna 1998 julkaistiin Uusi Testamentti, tehtiin siitä silti tarkastettu versio vuoden 2019 Raamattuun.⁹⁰ Noin kaksikymmentä vuotta kestäneessä hankkeessa Tuomas Magga toimi raamatunkäännöstyön kielitieteellisenä johtajana. Hänen tehtävä on ollut kääntää teos niin, että sitä on helpompi ymmärtää saamelaisen kulttuurin kontekstissa. Tämä auttaa lukijaa saamaan kiinni siitä, mikä tekstissä on pääasiana. Koko projektin johtajana toimi Hans-Olov Mørk. Kuten edellisellä projektilla, myös tässä monitieteellinen

⁸⁶ Henrikssen 2020, 79–80.

⁸⁷ Henrikssen 2020, 80.

⁸⁸ Kjølaas 1995, 105–107.

⁸⁹ Henrikssen 2020, 80.

⁹⁰ Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2018.

osaaminen on ollut keskeistä. Asiantuntijoita oli muun muassa kielitieteen sekä teologian puolelta. Britt Rajala työskenteli tässä käännöksessä Norjasta ja Suomesta puolestaan raamatunkääntäjänä toimi saamenkielen lehtori Helena Valkeapää. Kielitieteellinen asiantuntija oli Kaarina Vuolab-Lohi. Seppo Sipilä sekä Arto Seppänen, Utsjoella kirkkoherrana ollut teologian tohtori, toimivat enemmän teologisen ja raamatuntuntemuksen asiantuntijoina.⁹¹

Haasteita matkan varrella on ollut paljon, etenkin kääntäjillä. Haasteita tuottivat käännösten laadut ja tyylit. Tehdäänkö käännöstä enemmän yhdenmukaiseksi alkuperäisten käännösten kanssa vai haetaanko tekstin merkitys pääasiaksi käännöksessä? Saamen kielet ovat kaukana kieliopillisesti Raamatun alkukielistä, joten siksi lähestymistapa on ollut enemmän idiomaattisempaa eli merkitystä hakevaa. Muita haasteita ovat olleet pohjoissaamen eri murteet, jonka seurauksena on löydettävä hyvä kielimuoto kaikille pohjoissaamen lukijoille ympäri Saamenmaan.⁹²

Työ valmistui 5.12.2018, jolloin Raamattu hyväksyttiin uudella käännöksellä Norjassa. Hyväksyminen tarkoittaa sitä, että teos on käyttökelpoinen Norjan kirkoissa.⁹³ Yhtä lailla teos on hyväksytty Suomessa, marraskuussa 2018, jolloin kirkolliskokous hyväksyi teoksen⁹⁴. Ruotsin kirkolliskokous on hyväksynyt myös teoksen. Käännös kulkee nimellä *Biibbal 2019* ja se julkaistiin saataville digitaalisesti saamelaisien kansallispäivänä 6.2.2019, painettuna se ilmestyi saman vuoden syksyllä.⁹⁵

Suomessa asiasta uutisoitiin valtamedioissa, joissa painotettiin käännöksen merkitystä. Merkitys teoksella on suuri saamelaisille, oman kielen ja kulttuurin sisällyttäminen pyhänä pidettyyn tekstiin luo täysin uuden kuvan lukijalle. Seurakunnille teos on myös merkittävä, ihmisillä on mahdollisuus lukea nykyaikaista pohjoissaamea, jonka seurauksena teos voi avautua uudella tavalla.⁹⁶ Teologi Helga West kertoi, kuinka valtavan tunnereaktion Vanhan testamentin kertomukset saivat aikaan. Westin mukaan kielellä, jonka hän tuntee omakseen, teos avautuu uudella tavalla.⁹⁷

⁹¹ Oulun Hiippakunta 2019; Suomen evankelis-luterilainen kirkko.

⁹² Henrikssen 2020, 80–81.

⁹³ Henrikssen 2020, 81.

⁹⁴ Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2018.

⁹⁵ Henrikssen 2020, 81.

⁹⁶ Oulun hiippakunta 2019.

⁹⁷ Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2018.

4.3 Jatkuva käännoistyö 1600-luvulta 2000-luvulle

1600-luvulla lähetystyö alkoi toden teolla ja kääntäjiä oli monenlaisia. Tunnetuin lienee Johannes Torneus, jolla oli merkittävä vaikutus saamen kieleen ja sen syntyyn. Toinen merkittävä saamelainen kääntäjä tuohon aikaan oli Olaus Graan, joka kirjoitti teostaan äidinkielellään. Kokonaisuudessaan 1600-luvulla kääntäjät olivat pappeja, lähetysaarnaajia ja oppineita, apuna heillä oli tulkkeja. Teokset koostuivat katekismuksesta sekä *Manuale Lapponicum* laajasta sisällöstä.

1700-luvulla merkittävä teos oli 1755 julkaistu Uusi testamentti uumajansaameksi. Saamelaisia kääntäjiä olivat Lars Rangius ja Andreas Porsanger. 1800-luvulla huomioitavaa teoksissa on Raamatun julkaisut kahdella eri saamen kielellä, 1811 uumajansaameksi ja 1895 pohjoissaameksi. Kokonaisuutena 1700- ja 1800-luvun kääntäjistä on huomattavissa se, että saamelaisia toimi kääntäjinä. Kunniaa kuitenkin siitä ei saatu, joka voi selittyä norjalaistamispolitiikalla. Kääntäjät olivat pääsääntöisesti pappeja ja akateemikkoja. Yksittäinen maallikko, joka pitkällä kokemuksella teki työtä, oli Lars Hætta.

Saamelaisten kohtelu 1700- ja 1800-luvulta alkaen etenkin Norjassa on vastannut norjalaistamispolitiikan periaatteita. Tämä heijastuu myös teosten julkaisutahdissa, teoksia tuli huomattavasti vähemmän entä edeltävällä vuosisadalla. Hætтан sekä Porsangerin kohtelu vastaavat hyvin norjalaistamispolitiikan ihanteita. Norjalaistamispolitiikalla on ollut vastustajia maaseudun akateemikoissa kuin kirkon papeissa, joita esimerkiksi Lars Hætта kohtasi. Erittäin hyvä esimerkki on Jens Andreas Friis, Hætтан käännoškumppani. Vaikka he vastustivat norjalaistamista, ei silti Hætтан nimeä mainittu julkaisuissa. Olisi mielenkiintoista tietää, johtuuko se yleisestä ilmapiiristä vai mistä syystä.

Porsangerin työelämässä on havaittavissa jo 1700-luvun loppupuolella norjalaistamispolitiikan piirteitä. Hän kohtasi paljon vastoinkäymisiä norjalaisten puolelta, esimerkkinä norjalaislapsen ottaminen pois opetuksesta Porsangerin tullessa opettamaan kouluun.

1900-luvulla yhteiskunta koki muutoksia, saamelaiset alkoivat järjestäytyä keskenään jo 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Yhteiskunnassa suhde pieniin saamen kieliin alkoi muuttua 1990-luvulla, joka näkyy käännösten määrässä. Esimerkkinä inarin- ja koltansaamen kielen käännökset. Kielen revitalisaatiolla on ollut merkitystä saamelaiselle yhteisölle, jonka seurauksena se on heijastunut myös teosten määrään nykyaikana. Näiden pienten saamen kielten julkaistut teokset ovat otteita evankeliumeista sekä katekismuksia. Kirkolliseen elämään kiinteästi liittyviä teoksia ovat rukous-, hartaus- ja virsikirjat, joita julkaistiin juuri 1900-luvulla.

Mitä lähemmäs nykyaikaa mennään, sitä enemmän käännoistyö on alkanut muistuttaa nykyaikaisia menetelmiä tehdä raamatunkäännöksiä. Kääntäjät osaavat kieltä ja tuntevat kulttuurin, johon kieli käännetään. Kansainvälistä yhteistyötä tehtiin jo 1900-luvun lopulla pohjoissaamen kielen suhteen, jolloin yhteinen ortografia määriteltiin ja iso yhteinen projekti Raamatusta alkoi vuonna 1986. Testijulkaisut toimivat pohjana vuoden 1998 Uudelle testamentille.

2000-luku on ollut aktiivinen julkaisujen suhteen. Eteläsaame, Ruotsissa elvytettävä kieli, on saanut ensimmäisen julkaisun kirkollisissa teoksissa ja käännoistyö jatkuu sen parissa edelleen. Useamman kymmenen vuoden projekti pohjoissaamenkielisestä Raamatusta on valmistunut vuonna 2019. Käännoistyö jatkuu edelleen Pohjoismaissa eri kielten parissa.

Olen koonnut keskeiset asiat Taulukkoon 1 ja Taulukkoon 2. Taulukossa 1 näkyy vuosisadoittain kielet ja käännökset, josta voidaan nähdä trendit kielten kääntämisen suhteen. 1600-luvulla näkyy lähetystyön alkaminen Saamenmaan alueella ja eri saamen kieliä on käännetty useampia. 1700-luvulta alkaen voidaan havaita se, että eri kielten määrä vähenee, joka voi selittyä norjalaistamispolitiikalla. Kuten Taulukosta 1 on havaittavissa, vain pohjois- ja uumajansaamenkielisiä teoksia julkaistiin 1700- ja 1800-luvulla. 1900-luvulla kirkollisia kirjoja julkaistiin useammalla kielellä, uusina kielinä olivat inarin- ja koltansaame. Kielet ovat olleet uhanalaisia ja käännösten taustalla voidaan nähdä revitalisaation vaikutus. Saamelaisten kansallinen herääminen ajoittuu samaiselle vuosisadalle, jonka vaikutus voi näkyä etenkin 2000-luvulla. Samainen trendi pienten saamen kielten kääntämisestä jatkuu käännösten keskuudessa.

Kieli	Vuosisata				
	1600	1700	1800	1900	2000 & jatkuva käännöstyö
Eteläsaame					x
Uumajansaame	x	x	x		
Piitimensaame	x				
Eteläsaamen ja Uumajansaamen sekoitus	x				
Luulajansaame					x
Pohjoissaame	x	x	x	x	x
Inarinsaame				x	x
Koltansaame				x	x
Yhteensä: käännöskielten määrä	4	2	2	3	5

Taulukko 1 Kirkollisten kirjojen käännökset saamen kielille vuosisadoittain.

Raamatun osa	Vuosisata				
	1600	1700	1800	1900	2000 & jatkuva käännöstyö
Uusi testamentti		uumajansaame	pohjoissaame	pohjoissaame	luulajansaame
Osa Uudesta testamentista	uumajansaame			koltansaame inarinsaame	eteläsaame
Koko Raamattu → VT + UT			pohjoissaame uumajansaame		pohjoissaame
Vanha Testamentti			pohjoissaame		
Osa Vanhasta testamentista	uumajansaame				luulajansaame

Taulukko 2 Raamatun osien julkaisut eri vuosisatoina saamen kielillä.

Taulukossa 2 kuvataan Raamatun osien julkaisuja 1600-luvulta alkaen. Huomattavaa on se, että 2000-luvulla Raamattujen käännös on kokenut valtavaa kasvua verrattuna aiempiin vuosisatoihin. Käännöksissä on havaittavissa samoja ilmiöitä kuin eri kielten käännösmäärien suhteen. Näitä trendejä ovat revitalisaatio, norjalaistamispolitiikka sekä uusien käännösten määrä. Huomioitavaa lienee uumajansaamen dominointi 1700-luvulle asti, mutta sen jääminen poissa mitä lähemmäksi nykyaikaa tullaan. Toisaalta pohjoissaamen, suurimman saamen kielen vuosisatoja kestänyt julkaisutahti näkyy myös tässä tilastossa.

5 PÄÄTÄNTÖ

Tässä kandidaatintutkielmassa olen tutkinut saamenkielisten kirkollista kirjallisuutta 1600-luvulta alkaen Saamenmaan alueella. Painopiste työssäni on erityisesti kääntämisessä ja kääntäjissä. Keskeiset käsitteet ovat Saamenmaa, kirkollinen kirjallisuus ja kääntäminen. Kandidaatintyö edustaa kirjallisuuskatsausta ja aineisto koostuu eri tieteenalan kirjallisuudesta.

Tämä työ ei tuottanut uutta tietoa, koska se on kirjallisuuskatsaus. Aineiston perusteella saamani tieto näistä käännöksistä antaa osviittaa eri vuosisatojen kirkollisten kirjojen käännöksistä sekä kääntäjistä. Keskeinen tulos tutkielmassa on havaita kääntäjien, kielten ja teosten määrän muutokset vuosisatojen kuluessa. Kirkollinen kirjallisuus heräsi 1600-luvulla katekismuksien kautta, jolloin kääntäjinä olivat oppineet, papit sekä lähetyssaarnaajat. 1700-luvulla merkittävin teos on uumajansaamenkielinen Uusi testamentti vuodelta 1755, kääntäjinä tällä ja seuraavalla vuosisadalla olivat edellä mainittujen ryhmien lisäksi akateemikot sekä merkittävä maallikko Lars Hætta. Vaikutuksia norjalaistamispolitiikasta oli havaittavissa 1800-luvulla, jolloin julkaisukieli oli lähes kokonaan pohjoissaame. 1900-luvun aikana revitalisaatio, kansainvälinen yhteistyö käännösten suhteen sekä kirkkojen anteeksipyyntöt ovat olleet keskeisiä tapahtumia kirkollisten teosten keskuudessa.

En voi yleistää tuloksia, sillä teokseni ei kata kaikkia saamenkielisiä kirkollisia teoksia tai tutkielmia kyseisestä aiheesta. Aineistoa työni aiheesta ei suoraan ole olemassa, joten tieto ja sisältö tuli etsiä hajautetusti. Painotukseni tässä työssä on Pohjoismaiden alueella, jolloin Venäjän alueen saamelaiset ja heidän kirkolliset kirjansa jäävät pois työstä. Oma saamen kielen taidottomuuteni on ollut rajoitus työn suhteen, jolloin saamenkieliset materiaalit ovat poissa työstäni. Toisaalta myös vanhat, esimerkiksi 1980-luvulta peräisin olevat lähteet ovat jo hieman vanhentuneita. Pohtiessani aineistoni kirjoittajien suhdetta ja positioita voi miettiä, ovatko he olleet puolueettomia työssään? Osa materiaalistani on selkeästi puolueellista, esimerkkinä tiedot Suomen evankelis-luterilaiselta kirkolta tai Ruotsin kirkon tilaamat teokset. Ilkka Paateron kokoelman tiedot ovat myös sellaisia, joiden käyttöä pohdin. Kuitenkin hänen tietonsa täydentävät ja tukevat muiden tutkijoiden asiaa.

Tulokseni tässä työssä kulkevat aika käsi kädessä Marit B. Henrikssenin artikkelin *Bibelen på samisk* kanssa, joka toimi tärkeänä lähdemateriaalina tässä työssä. Henrikssen kertoo, että 1700-luvulla on ollut ilmiö, joka sekoittaa eteläisen Saamenmaan alueen kieliä. Samainen ilmiö näkyy myös minun työssäni. Samoin myös norjalaistamispolitiikka on ilmiö, jonka Henrikssen havaitsee omassa artikkelissaan sekä 1900-luvulla alkanut pohjoissaamenkielisen Raamatun käännöstyö, jossa keskeistä oli saamelaisen kulttuurin sisällyttäminen teokseen. Ehkä niinkään revitalisaation asemaa etelä- ja uumajansaamen alueella ei ollut Henrikssenin artikkelissa, jota taas Aikio-Puoskari korosti omassa tekstissään.

Mielenkiintoista olisi ollut saada haastatteluja suoraan kääntäjiltä tämän työn lähdemateriaaliksi. Ne olisivat tuoneet työhön lisäarvoa sekä näkökulmaa kääntämisen aitiopaikalta. Tällöin kirjallisuuden luomaa kuvaa esimerkiksi Vuoden 2019 prosessin aikaisemmista vaiheista ja prosessista voisi verrata kääntäjien haastatteluihin.

Tutkielmassa olisin enemmän halunnut saada kääntäjien tulkeista tietoa. Tulkeista ja kielimestareista ei ollut paljoa tietoa saatavilla. Olisin halunnut analysoida heidän merkitystänsä käännösten sisältöön ja laatuun. Esimerkkinä tässä tarkoitan Hanna Lidbergin kuvaamia miehiä, jotka auttoivat Tornaesusta. Uskon tulkkien aseman olleen merkittävä, mutta kirjallisuuden takia sitä en voi todistaa. Tyytyväinen tässä tutkielmassa olen siihen, kuinka olen saanut kaivettua keskeisten ilmiöiden vaikutukset käännöksiin ja kääntäjien kohteluun.

Jatkotutkimusaiheita tämänkaltaisesta aiheesta voi tehdä monella eri tieteenalalla. Teologisesti tutkimusta voisi tehdä käytännöllisen teologian osa-alueella. Tutkimusta olisi mahdollista tehdä saamenkielisten kirkollisten kirjojen, etenkin vuoden 2019 Raamatun, vaikutuksesta seurakunnan elämään. Vastaavasti saamentutkimuksessa tutkia voisi kirjallisuuden vaikutusta saamelaiseen kulttuuriin tai ihmisten suhtautumista käännöstyöhön nykyaikana. Tutkimusta voi tehdä myös revitalisaation vaikutuksesta kirkkojen elämään. Historiallisesti tutkimus kääntäjien tarkemmista profiileista ja suhteista aikojensa ilmiöihin olisi hyvä jatkotutkimusaihe. Kielitieteellisesti teoksia voi tutkia monella eri tavalla, kuten kielen kehityksen kautta.

LÄHTEET

Anttila, Hanna 2019: *Teologi Helga West yllättyi tutkiessaan kirkon ja saamelaisuuden suhdetta – ”Todellisuus oli murskata minut”*

<https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/teologi-helga-west-tutkii-kirkon-ja-saamelaisuuden-suhdetta-todellisuus-oli-murskata-minut-#84f5f007>.

Capdeville, Sofia Alix 2017: Saamenkielinen kirjahistoria Suomessa. *Tieteessä tapahtuu*, 35: 40–43. <https://journal.fi/tt/article/view/63454/24835> (luettu 25.10.2020).

Capdeville, Sofia Alix 2018: Suomen ortodoksisen kirkon jäsenistön alkuperäiskansa: Kolttasaamelaiset. *Ortodoksia*, 58: 124–136.

http://ortodoksia.fi/ojs_3.1/index.php/ortodoksia/article/view/124 (luettu 25.10.2020).

Doria: *Manuale Lapponicum* <https://www.doria.fi/handle/10024/47315> (luettu 25.10.2020).

Encyclopedia Britannica 2008: Church of Norway

<https://www.britannica.com/topic/Church-of-Norway#ref842045> (luettu 25.10.2020).

Forsgren, Tuuli 1987: *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850*. Umeå: Umeå universitet.

Henriksen, Marit Breie 2020: Bibelen på samisk Historisk blikk på samiske bibeloversettelser. – *Kirke Og Kultur* 1/2020: 68–84.

Itkonen-Kaila, Marja: *Itkonen Lauri*

<https://www.vihti.fi/wp-content/uploads/Itkonen-Lauri.pdf> (luettu 25.10.2020).

Kaleva 2003: *Teologian tohtori, rovasti Nilla Outakoski kuollut* <https://www.kaleva.fi/teologian-tohtori-rovasti-nilla-outakoski-kuollut/2146190> (luettu 4.1.2021).

Korhonen, Olavi: *Ume Saami Language*:

https://saamelaisensyklopedia.fi/wiki/Ume_Saami_language#tab=English (luettu 7.1.2021).

Kotimaisten kielten keskus: pirkkalainen

<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/pirkkalainen> (luettu 25.10.2020).

Kylli, Ritva 2005: *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

Kylli, Ritva 2012: *Saamelaisten kaksi kääntymystä: Uskonnon muuttuminen Utsjoen ja Enontekiön lapinmailla 1602–1905*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehtola, Veli-Pekka 2000: Saamelaispolitiikan alkuvaiheet Suomessa *Faravid 24 2000*: 155–174.

Lehtola, Veli-Pekka 2015: *Saamelaiset: Historia, yhteiskunta, taide* (Päivitetty laitos.). Inari: Puntsi.

Lidberg, Hanna 2002: *Johannes Tornæus & Manuale Lapponicum*. Uppsala Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet.

Oulun Hiippakunta 2019: *Kirkko otti käyttöön uuden pohjoissaamen raamatunkäännäksen Utsjoella* <https://www.oulunhiippakunta.fi/ajankohtaista/kirkko-otti-kayttoon-uuden-pohjoissaamen-raamatunkaannoksen-utsjoella/> (luettu 7.1.2021).

Oulun yliopisto 2013: *Saamenkielisiä kirjaharvinaisuuksia Tiedekirjasto Pegasuksessa* <https://www oulu.fi/yliopisto/node/36892>.

Paatero, Ilkka: Saamenkielisen kirjallisuuden historiaa

<https://jounikitti.fi/suomi/misc/paatero.html> (luettu 25.10.2020).

Puoskari-Aikio, Ulla 2015: Saamen kielet ovat Euroopan alkuperäiskieliä – Mustaparta Anna-Kaisa (toim.), *Kieli koulun ytimessä näkökulmia kielikasvatukseen*: 117–121
https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/176255_kieli_koulun_ytimessa_nakokulmia_kielikasvatukseen.pdf (luettu 29.1.2021).

Roto Johanna 2015: *Saamelaiset ja Saamenmaa kartalla*
https://www.nordregio.org/wp-content/uploads/2018/02/Teksti_finnish.pdf (luettu 4.1.2021).

Rydving Håkan 2016: *Samisk kyrkohistoria En kort översikt med fokus på kvinnor som aktörer** – Svenska kyrkan & Daniel Lindmark & Olle Sundström (toim.), *De Historiska Relationerna Mellan Svenska Kyrkan Och Samerna: En Vetenskaplig Antologi*. Skellefteå: Artos & Norma.

Samer.se: *Kyrkan först med böcker på samiska*
<http://samer.se/2717> (Luettu 18.11.2020).

Samisk Menighet 2020: *Öppet seminar med sydsamisk bibelöversättning på Gaaltije*
<http://www.samiskmenighet.no/event/doLink/famid/496727> (luettu 18.11.2020).

SIIDA: Sami museum

Edward Wilhelm Borg: <http://www.samimuseum.fi/anaras/tutkimus/borg.html> (luettu 2.12.2020).

Inarinsaameksi julkaistut teokset: <http://www.samimuseum.fi/anaras/kieli/teokset.html> (luettu 2.12.2020).

Kieli <http://www.samimuseum.fi/anaras/kieli/kieli.html> (luettu 28.1.2021).

Lauri Itkonen: <http://www.samimuseum.fi/anaras/tutkimus/litkonen.html> (luettu 2.12.2020).

Sjöberg, Lovisa Mienna 2020: *Kristendomens historia på norsk och svensk sida av Sápmi*
Teologisk tidsskrift 01/2020: 34–51.

https://www.idunn.no/tt/2020/01/kristendomens_historia_paa_norsk_och_svensk_sida_av_spmi_ (luettu 7.1.2021).

Koponen, Eino 2010: Johannes Tornaeuksen Manuale Lapponicum murrepohjasta ja vaikutuksesta ruotsinlapin kirjakielen myöhempään kehitykseen – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Saarinen Sirkka, Siitonen, Kirsti & Vaittinen, Tanja, *Sanoista kirjakieliin: Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura. 43–52.

Suomen evankelis-luterilainen kirkko;

Kirkolliskokous hyväksyi pohjoissaamen raamatunkäännöksen (2018)

<https://evl.fi/uutishuone/tiedotearkisto/>-

[/items/item/23404/Kirkolliskokous+hyvaksyi+pohjoissaamen+raamatunkaannoksen](https://evl.fi/items/item/23404/Kirkolliskokous+hyvaksyi+pohjoissaamen+raamatunkaannoksen)

(luettu 18.11.2020).

Martin Luther <https://evl.fi/sanasto/-/glossary/word/Luther+%20Martti> (luettu 25.10.2020)

Tunnustuskirjat <http://tunnustuskirjat.fi/upsala.html>

Saamenkielisten kirkkokäsikirjojen taustaa

[https://evl.fi/plus/seurakuntaelama/jumalanpalveluselama/erikielisia-](https://evl.fi/plus/seurakuntaelama/jumalanpalveluselama/erikielisia-jumalanpalveluskaavoja/saamenkielisten-kirkkokasikirjojen-taustaa)

[jumalanpalveluskaavoja/saamenkielisten-kirkkokasikirjojen-taustaa.](https://evl.fi/plus/seurakuntaelama/jumalanpalveluselama/erikielisia-jumalanpalveluskaavoja/saamenkielisten-kirkkokasikirjojen-taustaa)

Suomen Pipliaseura 2018: *Kirkolliskokous hyväksyi uuden pohjoissaamen raamatunkäännöksen*

[https://www.piplia.fi/kirkolliskokous-hyvaksyi-uuden-pohjoissaamen-](https://www.piplia.fi/kirkolliskokous-hyvaksyi-uuden-pohjoissaamen-raamatunkaannoksen/)

[raamatunkaannoksen/](https://www.piplia.fi/kirkolliskokous-hyvaksyi-uuden-pohjoissaamen-raamatunkaannoksen/) (luettu 18.11.2020).

Suomen Pipliaseura: *vähemmistökielet*

<https://www.piplia.fi/raamattu/raamattu-suomessa/kaannostyo/> (luettu 18.11.2020).

Turun sanomat 2014: Raamattu on edelleen maailman käännettyin kirja

<https://www.ts.fi/uutiset/kotimaa/645234/Raamattu+on+edelleen+maailman+kaannetyin+kirja> (luettu 25.10.2020).

M. Castreniin seura: Uralilaiset kielet ja kansat

<https://www.ugri.net/kielet/saamelaiskielet/saame-ruotsissa-ja-norjassa/>.

West, Helga 2018: Poropolulta papin tielle – Saamelaistyön uranuurtaja Erva Niittyvuopio on Vuoden pappi 2018
<https://yle.fi/uutiset/3-10437087> (luettu 4.1.2021).